

Анатолій Морозов (Черкаси)

ВЧЕНИЙ, ІНТЕЛІГЕНТ, ПРАЦЕЛЮБ!

Писати про Станіслава Владиславовича і легко, і складно. Легко тому, що про нього є що сказати кожному, кому доля судила хоч раз у житті зустрітися з цією яскравою особистістю. Його інтелігентність, широка ерудиція у поєднанні з простотою поведіння, не удаваним, а справжнім внутрішнім, дійсно «уродженим» демократизмом чітко карбуються у свідомості і допомагають запам'ятати кожен деталь обопільного спілкування. Але, з іншого боку, вже через декілька хвилин розмови зі Станіславом Владиславовичем відразу починаєш розуміти, з якою непересічною особистістю ти спілкуєшся. Знаючи його феноменальну відданість праці, те, як він цінує кожен хвилину, яку можна провести за письмовим столом, підсвідомо намагаєшся ввійти в шалений темп його інтелектуального поступу, мимоволі прагнеш спілкуватися в такому ж ззовні начебто і спокійному, але внутрішньо – вкрай напруженому темпі. А це нелегко.

Вперше мені довелося зустрітися із Станіславом Владиславовичем ще на студентській лаві педінституту ім. М.Горького (нині – Національний педагогічний університет ім. М.Драгоманова). На його заочне відділення я потрапив вже сформованою людиною, маючи до того ж достатньо ґрунтовні знання в галузі середньовічної історії України, які отримав в процесі літературної роботи. Мав на той час вже немалий доробок на ниві художньої літератури, присвяченої висвітленню подій середини XVII ст. Планував пов'язати з цією романтичною добою і подальшу і науково-історичну роботу.

Але зустріч із Станіславом Владиславовичем вирішальною мірою змусила мене переглянути свої подальші плани. Лекції Станіслава Владиславовича, зокрема присвячені добі непу, які читалися справді проблемно, для людей, які хотіли не просто завчити зміст декількох основних подій і запам'ятати декілька дат, а зрозуміти сутність цієї надзвичайно складної доби, яка багато в чому стала свого роду поворотним пунктом нашої новітньої історії, відкрили для мене, здавалось, хронологічно зовсім близький, але такий маловідомий період вітчизняної історії.

Прослухавши лекції Станіслава Владиславовича, я почав шукати його роботи. Вважаю, що мені відразу повезло. Дуже швидко, хоч і зовсім випадково, я знайшов на полиці невеличкого книжкового магазину монографію Станіслава Владиславовича, яка незрозуміло як туди і потрапила. В подальшій дослідницькій роботі саме вона стала для мене, не побоююсь цього слова, взірцевою [маю на увазі видану ним ще в 1979 році «Внутренние ресурсы социалистической индустриализации в СССР (1926–1937)»].

Вона вразила мене своєю ґрунтовністю, об'єктивністю, аналітичністю, тобто тими основними складовими, які і визначають справді високий науковий рівень дослідження. Хочу підкреслити, вона вийшла з-під пера Станіслава Владис-

лавовича в ті часи, коли мало хто наважувався писати про цю складну добу хоч більш-менш об'єктивно.

Це варто було б врахувати тим жвавим, молодим та й не дуже молодим людям, які хочуть зробити собі хоч якийсь ім'я не щоденною невтомною подвижницькою працею над рукописами, а тим, що дуже голосно займаються, власне, саморекламою, раз по раз згадуючи імена людей, які користуються загальною повагою співтовариства професійних істориків.

З цього приводу згадую таке. Десь, чи то восени 1982 чи навесні року, 1983 року Станіслав Владиславович побував в складі делегації українських науковців в країнах Бенілюксу. Дізнавшись, що вранці він вже повернувся в Київ, а був це «явочний день» – четвер, увесь склад відділу вже задовго до обіду у повному складі чекав появи «шефа» та на його розповідь про такі екзотичні на той час мандри. Чекали, звісно, з нетерпінням, а шеф щось не поспішав. Зрозуміло, що всі дружньо пояснювали це потребою у певному відпочинку після напруженого тижневого туру. Яким же було загальне здивування, коли тепло привітавшись із присутніми, Станіслав Владиславович до «звіту» про поїздку та роздачі всім присутнім сувенірів, підійшов до Оксани Ганжі, яка на той час була лаборантом відділу і спокійно передав їй зо три десятки листків густо помережених його дрібним почерком, попрохавши терміново почати їх передруковувати. На здивоване запитання Оксани: «Звідки взявся цей рукопис. Ви ж тільки сьогодні повернулися?», Станіслав Владиславович теж з певним здивуванням відповів: «Так я ж вранці повернувся, а зараз вже чотири по-обіді!». У цьому маленькому, але такому яскравому епізоді весь Станіслав Владиславович. Це не гра. Це сутність справжнього трудівника – інтелектуала.

Черкаси від Києва поряд. Пару годин на авто і ти вже в Інституті історії. Часу на поїздку витрачаєш практично стільки ж, як і мешканець Теремків чи Троещини. Тож не дивно, що за минулі чверть століття я побував в Інституті сотні разів. Зрозуміло, що кожного разу заходжу до Станіслава Владиславовича. Відкриваю двері і, присягаюся в цьому, завжди, в будь-яку пору року, чи то на дворі сяє сонце і навпроти милує око соковита зелень придніпровських круч, чи криють небо хмари, проливаючи на вулицю Грушевського густі потоки дощу, завжди застаю Станіслава Владиславовича в одній і тій же позі, схиленим над письмовим столом. Край столу завалений останніми новинками історичної літератури, а рука з ручкою швидко бігає по аркушу паперу. Бачачи цю безкінечну завантаженість роботою, ніколи не наважуюся відволікати, проте, каюся, на декілька лишніх хвилин, я все ж затримуюсь, бо де ще є така нагода швидко ознайомитися із усіма останніми новинками вітчизняної історичної літератури, які регулярно приносять сюди автори зі всієї України.

Інтелігентність, величезна ерудиція і невтомна працездатність Станіслава Владиславовича обумовили те, що саме йому, як-то кажуть «за обопільною згодою сторін» довелося в останні роки очолювати роботу декількох комісій, покликаних дати виважену об'єктивну оцінку найбільших гострих, драматичних,

а в ряді випадків і відверто трагічних моментів нашої історії. Добре розуміючи, за що він береться, Станіслав Владиславович ні разу не відмовився від жодної із нелегких місій. Але цим постійно викликає на себе нападки як крайньо-лівих, так і крайньо-правих. При цьому обидва табори хотіли, аби «все було по-їхньому». Але сумління вченого, прагнення встановити істину, не прикрашати історію на потребу будь-чиїх уподобань, а зображувати її у всій складності реальних історичних процесів нерідко приводить до того, що невдоволеними залишаються і «ліві», і «праві». Але так, власне, і має бути. Не нами і не в наш час породжений мудрий вислів «Істина посередині».

Як не сумно, але доходить інколи до прямих образ та звинувачень з боку, здавалось би, здається, розумних людей у «необ'єктивності» і навіть (sic!) кон'юнктурності!

При цьому лунають якісь дивні як для вченого звинувачення в відході від усталених поглядів тощо.

Ті, хто це виголошує, дивним чином забувають не те що аксіому, а елементарну вимогу здорового глузду, – вчений повинен бути завжди був в пошуку, все і вся піддавати сумніву.

А щодо «відходів від ідеалів», то пригадується твердження А.Хаммера про те, що якби концепцію непу в березні 1921 року висунув хтось інший, а не Ленін, то, мабуть, не уникнув би розстрілу. А відійти було необхідно, бо цього вимагало саме життя.

У наш нелегкий час саме Станіслав Владиславович сміливо взявся за перегляд багатьох канонізованих догм, збереження яких в умах консерваторів і привело до драматичного розвитку подій першої половини 90-х років. Чому, до речі, сприяло гарячкове бажання тих же малоосвічених політиків, вчених (так-так – неосвічених вчених), публіцистів, газетярів тощо «строить новый мир», зовсім не розуміючи, як це потрібно робити.

Але завжди, і це хочу особливо виділити, за дослідження якої б науково-складної і суспільно-гострої проблеми не брався Станіслав Владиславович, він ніколи і ніде не відступав від принципу об'єктивності наукового пошуку.

Немає більш гострої, трагічної, складної проблеми, ніж голод 1932–1933. На превеликий жаль, багато хто, надто багато, хоче зробити з цієї неосяжної в своєму горі загальнолюдської трагедії політичний п'єдестал. Гірко, але це так. (Згадаймо лиш самовпевнених «закривателів» всіх українських АЕС). Багатьом з цих кон'юнктурників мало навіть мільйонів загублених сталінською тиранією українських селян. Демонструючи цим самим свою повну неповагу до пам'яті жертв Голодомору, вони намагаються «обґрунтувати» якісь вже зовсім фантастичні цифри людських втрат, доводячи їх вже до десяти мільйонів і навіть більше...

Незважаючи на все це, Станіслав Владиславович, який глибоко, з щемливою біллю в серці дослідив цю страшну сторінку нашої історії з реально допустимою точністю, ще в кінці 80-х років назвав найбільш вірогідну кількість безневинних жертв і ніде, ніколи, ні за яких обставин не дозволив собі відійти від

наукової істини, хоч політичних кон'юнктурників, бажаючих залучити на свій бік авторитетний голос Станіслава Владиславовича, було і є немало. Адже це саме він відкривав для України Ореста Субтельного, саме він відрекомендував українським науковцям Джеймса Мейса.

Як заключний штрих до цього малесенького нариса про мого учителя хочу додати таке. Працюючи над першим варіантом дисертації, я, ще зовсім молодий науковець, потрапивши із шахтарської глибинки до провідної в Україні наукової установи – Інституту історії України, не зміг уникнути спокуси, – писати аж надто «по-вченому». Помітивши це, Станіслав Владиславович зробив на полях невеличкий, але такий красномовний припис: «Будь ласка. Пишіть по-нашому, по простому».

Саме ці риси: демократизм, інтелігентність, працелюбність, заперечення догматизму, постійний пошук істини у поєднанні з науковою принциповістю, глибиною думки і породжена нею толерантність і є визначальними для портрету визначного українського історика Станіслава Владиславовича Кульчицького.